

Romano džaniben

časopis romistických studií | 26. ročník | 2/2019

EDITORKA ČÍSLA:

Helena Sadílková

Seminář romistiky, Katedra středoevropských studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova

Na obálce:

Małgorzata Mirga-Tas | Three sisters (Tři sestry) | Akryl a textil na plátně – kombinovaná technika,
135 x 135 cm, 2017 | Foto: Marcin Tas

Obsah

Sadílková Helena

Historie a historiografie nucených sterilizací romských žen v Československu a jejich přesahu do současnosti.

Úvod k tematickému číslu Romano džaniben

5

RECENZOVANÁ ČÁST

Gwendolyn Albert

Nucené sterilizace jako projev anticikanismu:

Příklad Československa a České / Slovenské republiky

21

Claud Cahn

Historický oblouk: zjedná připravovaný zákon spravedlnost pro oběti nucené sterilizace v České republice?

43

Lada Viková

V postavení „osob nehodných reprodukce“. Dokumenty svědčící o sterilizaci Romů z protektorátu během 2. světové války

71

Maija Runcis

Sociální stát a nucená sterilizace – švédská zkušenost

107

NERECENZOVANÁ ČÁST

Štefan Ivanco

Násilné sterilizácie na Slovensku:

Dvadsať rokov odvahy a angažovanosti rómskych žien

127

Ruben Pellar, Zbyněk Andrš

Historie jedné iniciativy ze sklonku osmdesátých let:

Sterilizace romských žen a romštináři

141

Paul Ůfner, Bert de Rooij, Zbyněk Andrš, Ruben Pellar

Odkupování plodnosti. Výzkum sterilizačních praktik týkajících se romských žen v Československu, který provedli Paul Ůfner a Bert de Rooij z pověření sdružení Vereniging Lau Mazirel a nadace Stichting Informatie over Charta 77.

Překlad zprávy z roku 1990 včetně jejích příloh.

147

Zbyněk Andrš
 Rozhovor k dokumentaci sterilizací romských žen
 (Chminianske Jakubovany, 1988) 217

Lada Viková
Šunen Roma so pes kerel, kajso hiros ma domuken /
 Pocta skupině Čercheň z Rokycan 231

Małgorzata Mirga-Tas
Ko me som, sar andre koda saworo dogielom,
to me dadengri bući, he waś koda tencie palikieraw... /
 Kdo jsem a jak jsem ke všemu dospěla,
 to je zásluha mých rodičů, a proto jim za to děkuji... 239

RECENZE | ANOTACE

Claude Cahn: *Human Rights, State Sovereignty and Medical Ethics: Examining Struggles Around Coercive Sterilisation of Romani Women* (Edit Szénássy) 251

European Roma Rights Center: *Coercive and Cruel: Sterilisation and Its Consequences for Romani Women in the Czech Republic (1966-2016)* (Tomáš Reichel) 255

Zuzana Jurková: *Romští hudebníci v 21. století. Rozhovory s Olgou Fečovou, Josefem Fečem, Pavlem Dirdou a Janem Duždou / Romani music in the 21st century. Interviews with Olga Fečová, Josef Fečo, Pavel Dirda and Jan Dužda* (Lada Viková) 259

Vera Sokolova: *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia* (Victoria Shmidt) 263

Recenze | Anotace

Claude Cahn

*Human Rights, State Sovereignty and Medical Ethics:
Examining Struggles Around Coercive Sterilisation of Romani Women*
/ Edit Szénássy

European Roma Rights Center

*Coercive and Cruel: Sterilisation and Its Consequences for Romani Women
in the Czech Republic (1966–2016)*
/ Tomáš Reichel

Zuzana Jurková

*Romští hudebníci v 21. století. Rozhovory s Olgou Fečovou, Josefem Fečem,
Pavlem Dirdou a Janem Duždou – Romani Music in the 21st Century.
Interviews with Olga Fečová, Josef Fečo, Pavel Dirda and Jan Dužda*
/ Lada Víková

Vera Sokolova

Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia
/ Victoria Shmidt

Claude Cahn

**Human Rights, State Sovereignty and Medical Ethics:
Examining Struggles Around Coercive Sterilisation of Romani
Women**

Leiden, Boston: Brill Nijhoff, 2015, 305 s., ISBN: 978-90-04-28033-5

Autor knihy *Human Rights, State Sovereignty and Medical Ethics: Examining Struggles Around Coercive Sterilisation of Romani Women* (Lidská práva, státní suverenity a medicínská etika: Náhled do bojů ohledně nucených sterilizací romských žen) Claude Cahn uvažuje o kauze nucených a neprávnických sterilizací též jako o lakmusovém testu vymahatelnosti lidských práv jak na domácí, tak na mezinárodní úrovni. Otázka, zda se dostane spravedlnosti romským ženám, které během porodu svých potomků přišly o možnost počít další děti, slouží jako zrcadlo toho, v jaké míře je naše společnost schopná být solidární s nejzranitelnější společenskou skupinou. Podpory a posílení je podle Cahn rozhodně potřeba: smutným závěrem knihy je fakt, že nejen v současném českém a slovenském, ale ani v mezinárodním právním systému EU nelze naplnit lidská práva žen patřících do extrémně marginalizované etnické skupiny. Pro čtenáře či čtenářky časopisu *Romano džaniben* nebude tento závěr nikterak překvapující, kniha ale určité stojí za přečtení kvůli unikátně detailnímu zpracování tématu sterilizace romských žen v naší geopolitické oblasti. Lze s jistotou říct, že v současnosti žádná podobně komplexní publikace o této problematice neexistuje. Taktéž žádná akademicky zaměřená studie nevyzdvihuje dva aspekty, které se ve společenských a odborných diskuzích o nucených sterilizacích často vytrácejí: jednak to, že sexuální sterilizace ze své podstaty není a nemůže být zákrokem vykonaným pro záchranu života, a tedy vždy existuje možnost poskytnout dostatečný časový prostor pro rozhodování ženy, která má tento zákrok podstoupit. A za druhé, kniha zdůrazňuje trestní odpovědnost lékařů, kteří vykonali na romských ženách tento zákrok buď zcela bez jejich vědomí, či pouze s jejich *pro forma* souhlasem.

Cahn ve své knize vychází z diskutabilního předpokladu, že všechny romské ženy, které podstoupily sterilizaci od sedmdesátých let přibližně do roku 1990, kdy stát přestal poskytovat finanční podporu pro dobrovolnou sterilizaci, jsou oběťmi státní moci. Implicitně tedy nepovažuje za autonomní ani rozhodnutí žen, které zákrok podstoupily skutečně informované a z vlastní vůle. Nerozebírá jednotlivé – často méně černobílé – skutečnosti a praxe na základě terénního výzkumu (kniha nic takového ani neslibuje), ale především se věnuje soudním sporům na národní a mezinárodní úrovni, kde lze víceméně jednoznačně dokázat nepřítomnost informovaného souhlasu žen s tímto zákrokem. Netajeným cílem autora je zajistit, aby se

události popsané v této publikaci staly snadno přístupné pro veřejnost a aby tím kniha přispěla k napravení spáchaných křivd.

Kniha je vedle úvodu a závěru rozdělená do pěti kapitol. První kapitola slouží jako teoretický úvod do problematiky systému mezinárodních lidských práv. Autor zde pracuje s pojmy národní suverenity a osobní autonomie (zde je obzvlášť patrné, že kniha byla původně napsaná jako disertační práce a obhájená v oboru právo). Ze své pozice sociální antropoložky nemohu kriticky komentovat tuto spíše teoreticky laděnou část, velmi ale oceňuji kapitolu následující a v ní jasné a kvalitní zpracování historie nejdříve státního a po roce 1989 individuálního úsilí vynutit sterilizaci Romek. Kapitola druhá dokumentuje také snahy lidskoprávních organizací či jednotlivců apelujících na ochranu lidských práv, kteří od sedmdesátých let různými kroky upozorňovali veřejnost a úřední moc na probíhající bezpráví v bývalém Československu i obou nástupnických státech. Velmi cenný je rozbor a porovnání českého a slovenského právního kontextu a mocenských mechanismů v postsocialistickém období – zatímco v České republice se problematika nucených sterilizací otevřela jako veřejné téma v roce 2005, ve Slovenské republice zůstalo toto téma ještě dlouho úspěšně ututlavané. Třetí a do značné míry i čtvrtou kapitolu ocení opět spíše čtenáři s právnickým zázemím. V první z těchto dvou kapitol reflektuje autor proměny chápání pojmu diskriminace v návaznosti na práva Romů v jednáních Evropského soudu pro lidská práva. V následující kapitole zpracovává soudní řízení o nucených sterilizacích na této půdě a poukazuje na překážky v mezinárodním právu, které brání obětem nucených sterilizací v domáhání se spravedlnosti. Zde se snad nejpodrobněji věnuje i medicínské etice, která je sice, alespoň podle názvu knihy, jednou z jejích hlavních os, nicméně až do čtvrté kapitoly zůstává poněkud v pozadí. Inspirovaný Robertem Veatchem (2009) uvažuje Cahn o nedostacích a nedokonalosti praxe informovaného souhlasu a nastiňuje nový, poněkud dystopický vztah mezi lékaři a pacienty (s. 204–205). V „nové medicíně“ má být rozhodující aktivita pacienta a nikoliv lékaře-experta: místo poskytování informovaného souhlasu určuje pacient do značné míry svoji léčbu sám, a lékař v tomto novém druhu „partnerství“ figuruje spíše jako asistent. Není zde prostor detailně rozepsat důvody, proč by tato forma péče posílila nanejvýš privilegované segmenty populace, ale nemám pochyby, že právě u nejchudších a nejvíce vyloučených populací by k dobré péči medicína založená na „logice volby“ (Mol 2008) přispěla v míře nejmenší. Dobrá péče totiž vzniká z kolaborativních řešení mezi pacientem a zdravotníkem, a nikoliv v situacích, kdy lékař určí, co je v nejlepším zájmu pacienta, nebo když pacient vystupuje v roli konzumenta a činí zdánlivě svobodné (ale nikoliv nutně informované) volby ohledně zdravotnických služeb. V páté kapitole je pro české či slovenské čtenáře či čtenářky se zázemím v sociálních a humanitních vědách nejzajímavější Cahnova interpretace možnosti sociální změny v návaznosti na lidská práva Romů. Vedle role mezinárodních institucí jako Organizace spojených národů a Rada Evropy totiž autor v druhé části kapitoly poukazuje na úlohu konkrétních vládních a nevládních aktérů, kterým se díky jejich vytrvalému úsilí a práci podařilo docílit toho, že se s nucenou sterilizací romských žen česká společnost a politická elita musela alespoň částečně konfrontovat. Tito aktéři ale nepocházeli z řad romských nevládních organizací. Podle Cahnova bylo naopak chování místní romské elity často obstrukční, neboť někteří představitelé si z tématu nucených sterilizací dělali spíše politickou agendu (s. 222). Jejich zájem byl povrchní a jen v omezené míře se účastnili nezbytných vyjednávacích a dokumentačních aktivit. Podobně vlažně se zachovaly i české nevládní organizace pro práva žen – zatímco romské organizace považovaly téma nucených sterilizací za příliš úzce genderově zaměřené, české ženské organizace se zase málo identifikovaly s výrazně romskou agendou. Z genderové zaujatosti lze ovšem obvinít i samotného autora: nucené sterilizace diskutuje především jako romský problém, a nikoliv jako součást násilí proti ženám v kontextu porodnictví. Domnívám se, že v budoucích diskuzích o tématu sterilizací romských žen bude

potřeba více vyzdvihnout právě celkový kontext porodní péče, ve které jsou práva žen pro svobodnou a informovanou volbu i v současné době málo akcentovaná. Dále je potřeba zjistit více o případných neromských obětech. Není pochyb, že československé sterilizační kampaně konané od sedmdesátých let byly převážně etnicky zaměřené, ale například v roce 1989 dostalo finanční pobídku 803 žen, přičemž Romky z nich tvořily jen o něco více než polovinu (s. 53). Zatím se nicméně nenašly důkazy prokazující, že by byly svévolné lékařské praxi vynucených sterilizací vykonaných od devadesátých let dále podrobené i jiné než romské ženy.

Jak jsem zmínila výše, kniha nekončí optimisticky – mezinárodní soudní systémy nehájí práva Romek dostatečně suverénně a do doby publikace Cahnovy knihy vydala česká vláda pouze formální omluvu sterilizovaným romským ženám. Na Slovensku navíc zcela chyběla politická vůle dané téma komplexně otevřít jak ve veřejných diskuzích, tak na úrovni soudních sporů. V obou zemích dodnes převládá nevěle prozkoumat trestní odpovědnost inkriminovaných lékařů. Na konci tunelu ale svítí světýlko. V listopadu 2018 slovenská veřejná ochránkyně práv Mária Patakyová poprvé věnovala pozornost právě tématu nezákonných sterilizací romských žen a konstatovala, že tato problematika nadále nemá efektivní řešení. V únoru 2020 Krajský soud v Košicích právoplatně potvrdil finanční odškodnění ve výši 16 000 EUR pro nezákonně sterilizovanou romskou ženu, která byla sterilizovaná v roce 1999 v krompašské nemocnici (Pravda.sk 2020). Žena se spravedlnosti domáhala soudní cestou plných 15 let. A ačkoliv byl v roce 2015 v České republice tehdejší vládou již odmítnutý návrh na státní finanční odškodnění obětí protiprávní sterilizace, koncem roku 2019 byl návrh tohoto zákona znovu předložen k projednání do poslanecké sněmovny.

Edit Szénássy¹

Literatura

- Mol, A. 2008. *The Logic of Care: Health and the Problem of Patient Choice*. London: Routledge.
- Pravda.sk. 2020. Nezákonne sterilizovaná Rómka dostane 16 000 eur odškodné. 4. 2. 2020. Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/regiony/clanok/541302-nezakonne-sterilizovana-romka-dostane-odskodne-16-000-eur/>
- Veatch, R. 2009. *Patient, Heal Thy Self: How the New Medicine Puts the Patient in Charge*. Oxford: Oxford University Press.

¹ Autorka působí jako doktorandka na Katedře obecné antropologie na FHS UK. E-mail: szenedit@gmail.com

